

Araştırma Makalesi / Research Article

Başvuru/Submitted: 03.02.2026

Kabul/Accepted: 30.04.2026

Memlûk Türkçesiyle Kaleme Alınmış Bilinmeyen Bir Satır Altı Kur'an Tercümesi: Diyanet Kütüphanesi 2596 Numaralı Nüsha

Havva YALDIZ*

Özet

Türkçenin tarihî dönemlerinde, farklı mütercim ve müstensihler tarafından *Kur'an-ı Kerim* tercüme yapılmıştır. Memlûk Türkçesiyle de yazılmış *Kur'an-ı Kerim* tercüme olduğu bilinmektedir. Zira Mustafa Toker; Bursa, Isparta ve Manisa nüshaları üzerinde dikkatle dururken Cihan Doğan da Süleymaniye Kütüphanesi 3966 numaralı nüshayı incelemiştir. Bu çalışmada ise Memlûk sahasına ait olduğu bilinmeyen Diyanet Kütüphanesi 2596 numaralı nüsha (DK) ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Baş kısmında eksiklik bulunan nüsha, tamir görmüş; ilk iki yaprağı, eserin genelinden farklı bir yazı stili ve tercüme şekliyle sonradan eklenmiştir. Yazmanın karakterini yansıtan asıl tercüme, Bakara suresinin 15. ayetinden itibaren başlamaktadır. Eserin 3a sayfasına tekabül eden bu bölümde de eksiklikler ve tamir edilmiş kısımlar mevcuttur. Bu hâl, nüshanın 6b yüzüne kadar devam etmektedir. Buradan itibaren, özellikle son satırlarda, kısmi siliklikler bulunsa da eser büyük ölçüde okunabilir durumdadır. Yazma, içerik ve dil özellikleri bakımından mevcut tercümeyle karşılaştırıldığında, Manisa nüshasıyla dikkat çekici benzerlikler taşımakta olduğu ve bu yönüyle Memlûk Türkçesiyle kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, DK ayrıntılı şekilde incelenecek ve Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 numaralı nüsha (MK) ile çeşitli ölçütler doğrultusunda karşılaştırılacaktır. Böylece hem Türkoloji sahasında üzerinde yeterince durulmayan Memlûk Türkçesi *Kur'an* tercümelerinin dil özellikleri vurgulanacak hem de şimdiye kadar üzerinde çalışma yapılmamış olan DK ilim âlemine kazandırılacaktır.

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye, <https://ror.org/045hgzm75>
havva.yaldiz@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6687-4067>

Anahtar Kelimeler: Türk dili, tarihî Türk lehçeleri, Memlûk Türkçesi, satır altı Kur'an-ı Kerim tercümesi, Diyanet Kütüphanesi nüshası

An Unknown Interlinear Quran Translation Written in Mamluk Turkish: Diyanet Library Manuscript No. 2596

Abstract

Translations of the *Holy Quran* were produced by various translators and copyists throughout the historical periods of Turkic. *Quran* translations written in Mamluk Turkic are also known to exist. While Mustafa Toker has examined the Bursa, Isparta, and Manisa manuscripts in detail, Cihan Doğan has studied manuscript No. 3966 in the Süleymaniye Library. This article focuses on Diyanet Library manuscript No. 2596 (DL), whose affiliation with the Mamluk Turkic tradition had not previously been identified. The manuscript is defective at the beginning and appears to have undergone restoration; its first two folios were added later, in a script style and translation technique different from the rest of the work. The main translation that reflects the actual character of the manuscript begins with verse 15 of Sûrat al-Baqarah. This portion, corresponding to folio 3a, also contains lacunae and repaired sections, a condition that continues up to folio 6b. From that point onward, despite partial fading, especially in the final lines, the manuscript is largely legible. A comparison of DL with extant *Quran* translations in terms of content and linguistic features shows striking similarities with the Manisa manuscript and indicates that it was composed in Mamluk Turkic. Accordingly, this study examines DL in detail and compares it with Manisa Provincial Public Library manuscript No. 931 (ML) according to several criteria. In doing so, it highlights the linguistic features of Mamluk Turkic *Quran* translations, an understudied area in Turkology, and introduces this previously unexamined manuscript to the scholarly community.

Keywords: Turkish, historical Turkic languages, Mamluk Turkic, interlinear translation of the holy Quran, Diyanet Library manuscript

Batı Türkçesinin kuzey grubunu teşkil eden Kıpçak Türkçesi, asıl vatanından epey uzakta, daha güneyde, Mısır'da ve bugün Yakın veya Orta Doğu denilen ülkelerde gelişmiştir. Bölgede; Oğuz Türk boyları, Altın-Ordu ve Harezmi bölgesinden gelenler ve Kıpçak Türkleri birleşip kaynaşmış, karma bir görünüm ortaya çıkmıştır (Karamanlıoğlu, 2019, s. XXV). Ercilasun'a göre Kıpçak Türklerinin konuşma dili yazı dili olarak kullanılmaz. Mısır'daki Memlûk zamanında yazılan eserler, Kıpçak ağzına değil dönemin standart yazı diline ait Harezmi Türkçesine -küçük farklılıklar haricinde- benzer, zaman zaman Kıpçak ve Oğuz ağzı özellikleri gösterir (2004, s. 382). Kun, bu dönemde kaleme alınan eserlerde kullanılan dili; asıl Memlûk Kıpçakçası, asıl Oğuzca ve Oğuz-Kıpçak karışımı bir dil şeklinde tasnif eder (1941, s. 80-83). Eckmann ise asıl Memlûk Kıpçak Türkçesi, Oğuz-Kıpçak karışık lehçesi ve Osmanlı Türkçesi başlıkları altında inceler (2017, s. 52-53). Doğan'a göre Memlûk zamanı eserlerinin dilsel göstergeleri dört farklı lehçeyi işaret eder: 1. XIV. yüzyıl Memlûk temas lehçesi, 2. XIV. yüzyıl Memlûk sahası Harezmi kaynaklı prestij lehçesi, 3. XV. yüzyıl Memlûk temas lehçesi, 4. Oğuzların, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etki gösterdiği Burcî Memlûkler Türkçesi (2022, s. 400-401).

XIII-XVI. yüzyıllar arasında; Mısır, Suriye ve Irak'ta kurulmuş olan Memlûk Devleti'nde yazılan eserler, dil yapıları bakımından üç gruba ayrılır: 1. Altın Ordu-Harezmi yazı dili temelinde yazıldıkları hâlde, yer yer Oğuzca ve daha çok Kıpçakça özellikleri görülenler, 2. Oğuzca ve Kıpçakçanın görüldüğü eserler. 3. Memlûk Türkçesinin Kıpçakça hususiyetlerden ayrılarak Oğuzcaya kaydığı ve Oğuzcanın yoğunluk gösterdiği eserler (Korkmaz, 2020, s. 75-76).

XIII. yüzyıldan itibaren Suriye ve Mısır'da kaleme alınan eserlerin dili birlik göstermez (İnan, 1953, s. 56-57). Yine de Memlûk sahası eserleri hakkında, Memlûk Kıpçakçası adlandırılması yapılmıştır. (Zajaczkowski, 1958, Eckmann, 1986; Pritsak, 1988; Demirci, 2003; Ertane Baydar, 2018; Güngör, 2018; Karahan, 2006; Kun, 1941; Öztöçü, 2007; Ercilasun, 2004, s. 382, Sadykbekov, 2015; Soydan, 2018; M. Toker, 2024; Uzunkaya, 2023;). Bunun yanında, Memlûk Türkçesi (Doğan, 2023; Kaymaz & Bulut, 2019; Korkmaz, 2020, s. 75; Köse, 2019; Muhammed, 2021; Öztürk, 2018; Uğurlu, 1999) ve Mısır Memlûk Türkçesi (Argunşah, 2021, s. 58-59) adlandırmalarının da kullanıldığı görülmektedir. İncelenen eserlerdeki dilsel veriler; eserlerin belirli bir lehçeden ziyade, çok katmanlı ve etkileşimli bir dil ortamının ürünü olarak ele alınmasını gerektirdiğinden Memlûk Türkçesi terimi kullanılacaktır.

Memlûk Türkçesiyle Kaleme Alınmış Kur'an-ı Kerim Tercümeleri

Son yıllara kadar kaynaklarda Memlûk sahasında herhangi bir *Kur'an-ı Kerim* tercümesinin varlığından veya satır altı *Kur'an-ı Kerim* tercümelerinin tasnifi ve benzerliklerini konu alan çalışmalarda, Memlûk Türkçesine ait herhangi bir nüshadan bahsedilmemektedir (Solmaz, 2016; Şimşek, 2019, 2021). Hatta Manisa nüshası münferit bir örnek olarak değerlendirilmiş ve bu esere benzer bir nüshanın olmadığı ifade edilmişti (Blaesing, 2013, s. 10; Solmaz, 2016, s. 441; Şimşek, 2019, s. 63, 2021, s. 68). Oysa Toker, 2011 yılında Memlûk sahasına ait *Kur'an-ı Kerim* nüshalarından söz etmiş (M. Toker, 2011, 3-36), 2024 tarihli çalışmasının başlığında ise konuyu özel olarak vurgulamıştır (M. Toker, 2024, s. 29-57). Toker, bahsi geçen çalışmalarında; Murat Küçük'ün yayımladığı (2014) Bursa nüshasını, 2011'de kendisinin yayımladığı Isparta'da Fahrettin Önder'in şahsi kütüphanesinde bulunan nüshayı ve Esra Karabacak'ın yayımladığı (1994) Manisa İl Halk Kütüphanesinde yer alan 931 numaralı nüshayı, Anadolu Türkçesinde rastlanmayan; ancak günümüz çağdaş Kıpçak lehçelerinde görülebilen bazı söz varlığı ve şekil bilgisi hususiyetleri sebebiyle Memlûk sahası eserleri arasına dâhil etmiştir (2011, s. 35-83, 2024, s. 29-57). Aynı zamanda, bu üç yazmanın Eckmann'ın tasnifinde yer alan Oğuz-Kıpçak karışık lehçesi içinde, Anadolu Türkçesi unsurlarının hâkim olduğu grubuna dâhil edilmesi gerektiğini de belirtmiştir (2024, s. 55). Doğan da, *Türkoloji*'de *karışık dilli* olarak adlandırılan eserlerin XIV. yüzyıl başında Memlûk sahasında yazıldıklarını öne sürmüş ve Süleymaniye Kütüphanesi 3966 numaralı *Kur'an* tercümesini Memlûk sahası eserleri arasında göstermiştir (2022, s. 58, 2023, s. 159). Bu çalışmada ise, DK'de muhafaza edilen 2596 numaralı nüsha, Memlûk Türkçesi satır altı *Kur'an* tercümeleri arasına dâhil edilmiştir. Eckmann'ın tasnifinde, tıpkı Isparta, Bursa ve Manisa nüshaları gibi (Toker, 2024, s. 55) Oğuz-Kıpçak karışık lehçesi içinde Anadolu Türkçesi unsurlarının hâkim olduğu gruba yerleştirilen yazma; Doğan'ın tasnifine göre, XV. yüzyıl Memlûk Türkçesi ile yazılan eserler arasında değerlendirilmektedir. Aşağıda araştırmacılar tarafından Memlûk sahasına dâhil edilen dört tercüme ve bu çalışmaya konu edilen nüsha kısaca tavsif edilmektedir:

Bursa Nüshası. Küçük'ün doktora tezi olarak çalıştığı eser, Hicri 804 (Miladi 1401) yılında Hasan bin Ali el-Bestâmî tarafından istinsah edilmiştir. 652 varaklıktır, her bir sayfasında 7 satır bulunur, harekelidir (Küçük, 2001, 2014, s. 24).

Isparta Nüshası. Fahrettin Önder'in şahsi kütüphanesindeki yazma, 539 varaktan oluşmaktadır. Harekesizdir. Her sayfasında 8 satır Türkçe metin bulunur. Hicri 941 (Miladi 1534-1535) yılında Şam'da Abdullah bin Mah-

mud es-Selanikî tarafından istinsah edilmiş, Toker tarafından yayımlanmıştır (2011, s. 23, 34).

Manisa Nüshası. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. 451 varaklık yazma, harekelidir (*Kur 'ân-ı Kerîm*, t.y.). İlk yaprak dışında her sayfasında 11 satır Arapça metin altında 11 satır Türkçe tercüme yer alır. Karabacak tarafından 1992 yılında bir doktora tezi hazırlanmış, daha sonra bu çalışma Harvard Üniversitesi tarafından 3 cilt hâlinde yayımlanmıştır (1994, 1997, 1999). Toker de eserin dil özelliklerini incelemiştir (2015a, 2015b).

Süleymaniye Kütüphanesi Nüshası. Yazma Bağışlar Bölümünde 3966 numarayla kayıtlı olan, müellifi, müstensihi, istinsah yeri ve istinsah tarihi bilinmeyen yazma satır sayısı 6 ile 16 arasında değişen 222 varaktan oluşur. Baştan ve sondan eksiktir (Toker, 2000, s. 10). Yüce eser hakkında bir bildiri sunmuş (Yüce, 1993), onun danışmanlığında yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır (Müfettişoğlu, 2006; Toker, 2000; Uyansoy-Hillhouse, 2006; Uygun, 2006; Yılmaz, 2007). Doğan'a göre Memlûk sahasına dâhildir (2022, s. 58, 2023, s. 159).

Diyanet Kütüphanesi Nüshası¹. Eldeki çalışmaya konu edilen, 314 yapraktan oluşan bu yazmanın ilk üç sayfası eksiktir ve bu bölüm, yazmanın genelinden farklı bir yazı stiliyle hazırlanmış sayfalarla sonradan tamir edilmiştir. İlk yapraktaki tercüme, sayfa kenarlarına yapılmışken 2b sayfasındaki tercüme, yazmanın genelinde olduğu gibi satır altlarına yerleştirilmiştir. Bu bölümden itibaren eserin tamamında, 9 satır Arapça metnin altında 9 satır Türkçe tercüme bulunmaktadır. Ancak zamanla meydana gelen aşınmalar sebebiyle bazı sayfalarda, son satırdaki Türkçe tercüme okunamaz hâle gelmiştir. Kütüphane katalog kaydında, eserin Osmanlının erken dönem *Kur 'an* tercümelelerinden biri olduğu ve yazmanın son yaprağında, âlim, emir ve müfessir gibi ünvanlarla övülen Celâleddin Abdullah adlı bir kişi için istinsah edildiği belirtilmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi (genel not bölümü), t.y.). Ancak, bu durum yazmanın ketebe kaydı silik olduğu için tam olarak teyit edilememektedir. Okunabilen kısımlardan hareketle yazmanın tarihi, mütercimi veya müstensihi hakkında kesin bir çıkarımda bulunmak mümkün olamamaktadır: *Ve temmet kelimâtü Rabbike şıdkan ve 'adlen lâ mübeddile li-kelimâtihi ve hüve's semî'u'l- 'alîm. Temmetü 'l-muşhafü 'ş-şerîfe, bi-ğamdi'llâhi ve 'av nihî. Ketebe bi-resmî'l-müfessiri 'l-eşref el-emîrî el-kebîrî es-seyyidî el-mâlikî el-mahdûmî es-seyfi' 'Abdu'llâh min kâ'im-i ...*

¹ Yazma, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinde 000073 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır (*el-Kur 'ânü'l-Kerîm*, t.y.).

Manisa İl Halk Kütüphanesi (MK) ve Diyanet Kütüphanesi (DK) Nüshalarının Genel Hususiyetleri ve Karşılaştırılması

Satır altı *Kur'an* tercümeleri, aynı metnin farklı dönemlerde yapılmış çevirilerini barındırmaları sebebiyle, Türkçenin tarihî gelişim seyrini takipte önemli katkılar sunmaktadır. Bu yüzden, bir eserin kendi başına incelenmesi yeterli olmayıp mevcut diğer *Kur'an* tercümeleriyle de karşılaştırılması gerekmektedir. Nitekim Argunşah da *Kur'an* tercümesi metinlerinin karşılaştırılmalı (edisyon kritikli) olarak ele alınması gerektiğini ifade etmiştir (2019, s. 656). Bu çalışmada, DK daha önce ilmî neşri yapılan (Karabacak, 1994) ve dil özellikleri ortaya konan (Toker, 2015a, 2015b) MK ile karşılaştırılmış ve birbirine büyük benzerlik gösteren bu iki nüshanın farklılıkları esasında bir inceleme gerçekleştirilmiştir:

Fiziki Hususiyetleri Bakımından Karşılaştırma

314 yapraktan oluşan DK'nin baş kısmından üç sayfası yanı sıra Nâzi'ât suresinin son kısmı, Abese suresinin tamamı, Tekvîr suresinin ilk 18 ayeti, Gâşiye suresinin tamamı ve Fecr suresinin ilk 23 ayetlik bölümü eksiktir. Söz konusu bölümlerden sadece yazmanın baş tarafındaki eksiklik sonradan tamir edilmiş ve yazmadan başka bir yazı stili ve tercüme şekliyle tamamlanmış, diğer eksik bölümler için ise herhangi bir tamirat gerçekleştirilmemiştir. 451 yapraklık MK'de ise herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır. Nüshalar arasındaki en temel fark, DK'nin iyi korunamamış olması, bazı yapraklarının kaybolması ve bazı yapraklarının da zamanla erimeye başlamış olmasıdır. Buna karşılık, MK oldukça iyi durumdadır. Benzer şekilde nüshalar arasında kütüphane görevlilerinin verdiği numaralarda da eksiklikler olduğu görülmektedir. MK'de bazı sayfalara numara verilmemişken DK'de de aynı rakamın iki ayrı sayfaya verildiği görülmektedir: 28, 28A; 203, 203A gibi.²

Bunlara ilave olarak MK'nin daha özenli ve süslemeli şekilde kaleme alındığı dikkati çekmektedir. Nohudî kâğıda yazılmış, tezhipli ve altın yaldız cıvıllı bir nüshadır. Aynı özen DK'de görülmemektedir.

İmla Hususiyetleri Bakımından Karşılaştırma

Türkçenin tarihî lehçelerine göz atıldığında, Arap harfli Türkçe metinlerin yazımında Uygur imla geleneği ile Arap-Fars imla geleneğinin birlikte kullanıldığı görülmektedir. XV. yüzyılda Çağatay sahasında Uygur imla geleneği etkin şekilde kullanılırken; Harezm, Memlûk ve Eski Anadolu Türkçelerinde Uygur ve Arap-Fars imla özelliklerinin karışık şekilde kullanıldığı dikkati çekmektedir (Doğan, 2023, s. 157-160). XVI. yüzyılda, Klasik Osmanlı Türk-

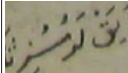
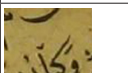
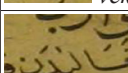
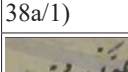
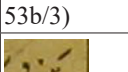
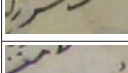
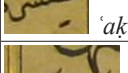
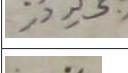
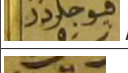
² Yine de bu çalışmada DK'deki numaralandırma esas alınmış, mükerrerlik yazmada olduğu gibi büyük harf, küçük harf ayrımıyla belirtilmiştir.

çesinde yazımın standartlaşmasıyla Uygur imla geleneği ortadan kalkmaya başlamış ve Arap-Fars imla geleneği tercih edilir olmuştur (Doğan, 2023, s. 157-160).

Uygur imla geleneğinde bazı eklerin kelime tabanından ayrı yazıldığı, Arap-Fars imla geleneğinde ise eklerin kelime tabanına bitişik yazıldığı ifade edilmektedir (Ergüzel, 1999, s. 2; Mansuroğlu, 1988, s. 249-250; Tekin, 1997, s. 77). Bu anlamda, DK'de Uygur imlası özelliklerinin daha baskın olduğu; MK'de ise Uygur imla özelliklerinin kısmen görüldüğü, hâkim imlanın ise Arap-Fars imlası olduğu söylenebilir. Aşağıda bu hususa birkaç örnekle değinilmiştir:

Bazı Eklerin Kelime Kök ve Gövdelerinden Ayrı Yazılması

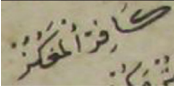
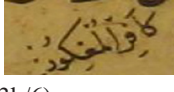
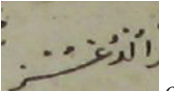
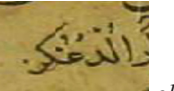
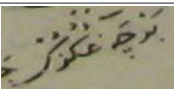
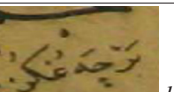
Aşağıda verilen örneklerde -sayıları artırılabilir-; ekler, MK'de kelime kök ve gövdelerine bitişik olarak yazılmışken DK'de ayrı yazılmıştır:

 <i>hocanızdur</i> (DK 34a/3)	 <i>hocanızdur</i> (MK 48a/4)
 <i>ayaqlarumuzı</i> (DK 33b/9)	 <i>ayaqlarumuzı</i> (MK 47b/11)
 <i>Taşrı ta 'äläya</i> (DK 35a/2)	 <i>Taşrı ta 'äläya</i> (MK 49a/11)
 <i>vekildür</i> (DK 35b/9)	 <i>vekildür</i> (MK 49b/6)
 <i>Taşrı ta 'älädan</i> (DK 38a/1)	 <i>Taşrı ta 'älädan</i> (MK 53b/3)
 <i>'ağılsuz</i> (DK 38a/7)	 <i>'ağılsuz</i> (MK 54a/1-2]
 <i>kapucılarıdur</i> (DK 240a/3)	 <i>kapucılarıdur</i> (MK 337a/6)
 <i>ağılı</i> (DK 301a/5)	 <i>ağılı</i> (MK 430a/11)

Ses Bilgisi Hususiyetleri Bakımından Karşılaştırma

Damak *n*'sinin Yazımında Görülen Çeşitlilik

Köktürkçeden itibaren gelişimi takip edilebilen damak *n*'si; Köktürk alfabesinde (𐰉), Uygur alfabesinde (𐰽), Arap alfabesinde ise Doğu Türkçesi metinlerinde (ك) ve Batı Türkçesi metinlerinde (ك, ك) şekillerinde gösterilmiştir. Lakin bazı eserlerde bu sesi karşılamak üzere başka harflerden faydalandığı da ifade edilmiştir (Gül, 2019, s. 133). Arap harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde damak *n*'sinin yazımı konusunda bir birlik bulunmadığını ifade eden Güner, bu durumu; müelliflerin bu sesi nasıl gösterecekleri konusundaki yaşadıkları tereddüde bağlamıştır (2020, s. 63). Bu husus, incelenen nüshalar arasında da gözlemlenmektedir. MK'de sınırlı sayıda görülen kullanım, DK'de daha fazla örnekte kendisini göstermektedir. Hatta her iki nüshada da karşılaşılan ve pek beklenmedik bir ses hadisesi olarak dikkat çeken -ğı-/ -ğu- hecesinin türediği kelime tabanları, müellif ya da müstensihlerin harfin yazımını konusunda yaşadıkları tereddütler sonucunda ortaya çıkmış olabilir. Bununla birlikte, müstensihin hata ile yazdığı herhangi bir arkaik şeklin ardına Oğuzca varyantı ekleyerek telafi etme yoluna gittiği ihtimali de unutulmamalıdır (Doğan, 2022, s. 39). Aşağıda verilen örneklerde her iki nüshada da sırasıyla fiilden fiil yapım eki ile emir eki arasında; görülen geçmiş zaman eki ile şahıs eki arasında ve kelime tabanı ile iyelik eki arasında -ğı-/ -ğu- hecesinin türediği görülmektedir:

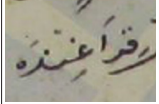

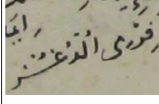
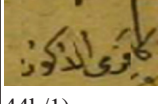
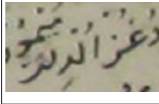
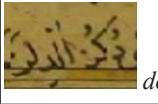
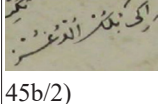

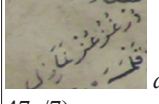
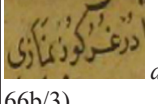
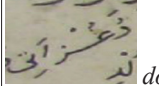
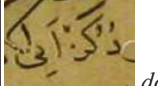
	<i>kâfir olmağunuz</i> ³ (DK 3b/1)		<i>kâfir olmağunuz</i> (MK 3b/6)
	<i>olduğunuz</i> (DK 31a/3)		<i>olduğunuz</i> (MK 44a/6)
	<i>barçağunuz</i> (DK 109a/10)		<i>barçağunuz</i> (MK 143b/9).

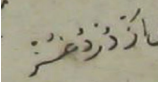
Buradan itibaren verilen örneklerde ise, her iki nüshada damak *n*'sinin yazılışları farklıdır. MK'de (ك) işareti ile gösterilen damak *n*'si, DK'de (غ) harfi ile yazılmıştır. Eski Türkçe metinlerinde de görülen bu hususiyet hakkında Ağca kapsamlı bir makale kaleme almıştır. Çalışmasında, Mehmet Ölmez ve Şinasi Tekin'in bu değişkenliği "ımlaya ilişkin bir sorun" veya "kusurlu ya-

³ Kelime grubu, cümlede "Kâfir olmayınız." anlamına gelmektedir. Tercümenin tamamı şu şekildedir: Tañrı ta'âlāya şirk getürmenjüz, kâfir olmağunuz siz bilür-iken. (DK 3b/1)

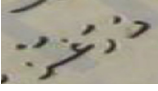
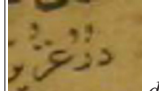

zım” olarak değerlendirdiklerini; Saadet Çağatay, Talat Tekin ve Peter Zieme gibi Türkologların da ünsüz değişimi olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir (Ağca, 2012, s. 77). Benzer şekilde, Röhrborn’un bu durumu bazı ağızlarda meydana gelen ses değişiklikleriyle açıkladığı görüşü ile Erdal’ın bunun yalnızca fonolojik bir gelişmeyle izah edilemeyeceği, aynı zamanda morfolojik bir özellik olarak kabul edilebileceği görüşüne de makalesinde yer vermiştir (2012, s. 77). Kendisi ise, Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lugâti t-Türk*’te bu değişkenliği Argu Türklerine ait bir ses özelliği olarak kaydettiğinin altını çizmiş ve meselenin sadece bir yazım hatası değil, belirli diyalektlerin konuşma özelliklerinin (ağız sızması) yazı diline yansımaları olduğunu belirtmiştir.

Eski Türkçe metinlerinde, sadece belirli isim ve fiil çekim eklerinde görülen ve Türkologları ihtilafa düşüren bu durum, tarihî ve çağdaş Kıpçak Türkçesi metinlerinde hem ilgili eklerde hem de kelime tabanlarında görülerek karakteristik bir hâl almıştır (Ağca, 2012, s. 79; Ölmez, 2010, s. 215). Bu bağlamda, incelenen MK ve DK’de görülen bu hususiyet de Eski Türkçeden itibaren tanıklanan ve bugün çağdaş Kıpçak lehçelerinde de varlığını sürdüren (Öner, 2012, s. 709, 715, 717, 719, 2013, s. 17-18; Yazıcı Ersoy, 2012, s. 766, 768, 769, 775) /η/ ~ /g/ değişmesinin bir yansıması olarak düşünülebilir:

 kırağında (DK 31a/3)	 kırağında (MK 44a/6)
 kâfir mi olduğuz? (DK 31a/7)	 kâfir mi olduğuz? (MK 44b/1)
 doğuz oldılar (DK 42b/3)	 doğuz oldılar (MK 59b/11)
 iki bölük olduğuz (DK 45b/2)	 iki bölük olduğuz (MK 64a/2)
 durğuruğuz namâzı (DK 47a/7)	 durğuruğuz namâzı (MK 66b/3)
 doğuz eti (DK 53a/4)	 doğuz eti (MK 74a/8)

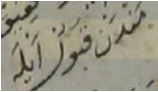
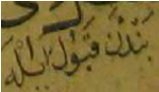
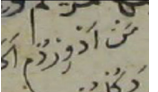
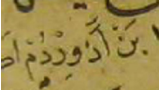
 <i>azdurduguz</i> (DK 184b/6)	 <i>azdurdunuz</i> (MK 253a/7)
 <i>ayrilmaguz</i> (DK 249a/5)	 <i>ayrilmãuz</i> (MK 351a/8)
 <i>karağılığ</i> (DK 307b/5)	 <i>karağılığ</i> (MK 443a/8)

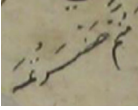

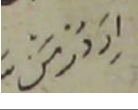

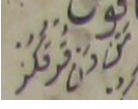
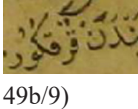

Aşağıda sunulan örneklerde ise, damak n'si hem MK'de hem de DK'de (Ğ) harfi ile gösterilmiştir:

 <i>duruğuz</i> (DK 107a/7)	 <i>duruğuz</i> (MK 146b/1)
 <i>azmağuz</i> (DK 119a/4)	 <i>azmağuz</i> (MK 161b/9)

Kelime Başı /b/~m/ Kullanımı

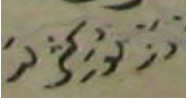
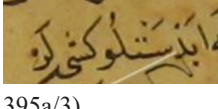
Kıpçak Türkçesi metinlerinde, kelime başında /b/'li örneklerle /m/'li örnekler yan yana görülse de genellikle /m/ ünsüzü kullanılmıştır (Güner, 2020, s. 84). İncelenen yazmalarda da kelime başı /b/~m/ kullanımı standart değildir. Lakin DK, MK'ye nazaran daha çok kelime başı /m/ ünsüzü ihtiva etmektedir. Zira MK'de /b/'li yazılan bazı kelimeler, DK'de /m/'li yazılmıştır. Cihan Doğan, bu özellikleri XV. yüzyıl Memlûk Türkçesi özellikleri olarak tanımlamaktadır. XV. yüzyıl başında baskın sesin /m/ olduğunu, yüzyıl ortalarından itibaren ağırlığın /b/ sesine geçtiğini ifade eden Doğan, her ne kadar Oğuzcaya geçilirse geçilsin eskicil /m/'li örneklerin de seyrek olarak görüldüğünü belirtmektedir (2022, s. 130). Yazmalardaki ilgili örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilmektedir:

 <i>menden kabül eyle</i> (DK 27b/5)	 <i>benden kabül eyle</i> (MK 37b/11)
 <i>men ad virdüm</i> (DK 27b/6)	 <i>ben ad virdüm</i> (MK 38a/2)

 menüm <i>hazretime</i> (DK 28A-3)	 benüm <i>hazretime</i> (MK 39b/7)
 aridur <i>men</i> (DK 28A-3)	 aridur <i>ben</i> (MK 39b/7)
 menden <i>korquñuz</i> (DK 36a/1)	 benden <i>korquñuz</i> (MK 49b/9)
 menüm <i>yoluma</i> (DK 37b/1)	 benüm <i>yoluma</i> (MK 52b/9)

Ünsüz Değişmesi

Abdest > avdaz örneği: Tarihi Türk yazı dillerinde Eski Uygurcadan itibaren görülen iç seste /-b-/ > /-v-/ değişikliğinin; Karahanlı, Harezmi, Altınordu, Kıpçak ve Oğuz sahalarına da yansyarak bugüne kadar geldiği bilinmekte ve bu değişikliğin esas olarak Oğuz Türkçesine ait olduğu ifade edilmektedir (Akar, 2018, s. 122; Ergin, 2013, s. 84; Karaağaç, 2016, s. 177; Timurtaş, 2012, s. 55). Bu çerçevede, incelenen yazmalarda görülen *abdest* ~ *avdaz* kullanımı, oldukça dikkat çekicidir. Zira MK'de *abdestlü* şeklinde kullanılan kelime, DK'de *avdazlu* şeklinde geçmiştir. Kelimenin *avdaz* formu, genellikle Kıpçak Türkçesiyle ilişkilendirilmekle birlikte (Güner, 2020, s. 90; Karamanlıoğlu, 1994, s. 15; Özkan, 2018, s. 65; Toparlı vd., 2019, s. 16), XIV. yüzyıl tarihli *Garib-nâme* (Yavuz, 2000, s. 383) ve *Kıyas-ı Enbiya* (E. Yılmaz vd., 2013, s. 623) adlı eserlerde görülen tanıklıklar sebebiyle Oğuz Türkçesine de bağlanabilir (Aksoy & Dilçin, 2019, s. 282). Kelimede görülen /-s/ > /-z/ değişimi de Oğuz Türkçesi özelliği olarak yorumlanabilir (Çoşkun, 2010, s. 95; Doğan, 2022, s. 111). Dolayısıyla, Farsça *abdest* kelimesinin; Memlûk sahası metinlerinde görülen *avdaz* formunun, bölgedeki Türkçe konuşan halkın önemli bölümünü oluşturan Oğuzlarla farklı Türk boylarının lehçe temas sürecinde oluştuğunu söylemek mümkündür (Doğan, 2022, s. 97).

 avdazlu <i>kişiler</i> (DK 278a/9)	 abdestlü <i>kişiler</i> (MK 395a/3)
---	--

Ünsüz Türemesi

Kıpçak Türkçesinde, /i, e, é/ ünlüleriyle başlayan kelimelerde genellikle başta bir /y-/ türemesi görülür (Güner, 2020, s. 102). İncelenen nüshalarda *esir* kelimesi, DK'de Kıpçak Türkçesinde de olduğu gibi (Toparlı vd., 2019, s. 319) /y/'li görülürken MK'de Arapçadaki aslında olduğu gibi /y/'siz kullanılmıştır:

 <i>yēsīr</i> (DK 301a/1)	 <i>esīr</i> (MK 430a/3)
--	---

Şekil Bilgisi Hususiyetleri Bakımından Karşılaştırma

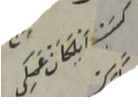
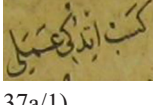
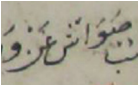
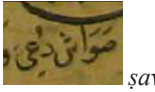
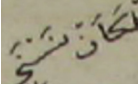
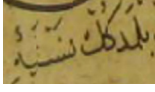
Sıfat-Fiil Eki Kullanımları

Kıpçak Türkçesinde ekin *-GAN*, *-KAN* şekilleri yaygın olarak görülmekle birlikte bilhassa Türkmen etkisinin görüldüğü metinlerde *-AN* şekli de bulunur (Güner, 2020, s. 353). Cihan Doğan; Memlûk temas lehçesiyle yazılan eserlerde, kelime içi *-G- ~ -Ø-* deyişkeli kullanımının görüldüğünü ifade etmektedir (Doğan, 2022, s. 130-131). İncelenen yazmalarda, ekin hem *-AN* şekli hem de *-GAN* şekli kullanılmıştır. Aşağıda verilen örneklerde, DK'de *-GAN* sıfat-fiil ekinin kullanıldığı kelimelerde, MK'de *-AN* sıfat-fiil ekinin kullanıldığı görülmektedir:

 <i>göklerde olğanı</i> (DK 27a/9)	 <i>göklerde olanı</i> (MK 37a/11)
 <i>harām olğan nesnelər</i> (DK 28b/7)	 <i>harām olan nesnelər</i> (MK 39b/1)
 <i>virilgen kitāba</i> (DK 29b/9)	 <i>virilen kitāba</i> (MK 42b/4)
 <i>fevt olğanı</i> (DK 34a/8)	 <i>fevt olana</i> (MK 48b/2)
 <i>uğurlağan</i> (DK 35a/4)	 <i>uğurlanan</i> (MK 50b/3)

Aşağıda verilen örneklerde ise, DK'de *-GAN* sıfat-fiil ekinin kullanıldığı kelimelerde, MK'de *-dUK* sıfat-fiil eki kullanılmıştır. Bu husus, daha önce

Cihan Doğan tarafından da ele alınmıştır. Doğan, XV. yüzyıl Memlûk Türkçesiyle kaleme alınan eserlerde *-DUK* ve *-GAn* sıfat-fiil eklerinin değişikli kullanıldığı belirtmektedir (2022, s. 196-197).

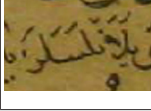
 27a/4) <i>kesb eylegen 'ameli</i> (DK	 37a/1) <i>kesb itdügi 'ameli</i> (MK
 48a/1) <i>şavaşgan</i> (DK 34b/5)	 67a/9) <i>şavaşduğı</i> (MK 48b/11)
 48a/1) <i>bilmegen nesneyi</i> (DK	 67a/9) <i>bilmediğün nesneyi</i> (MK

Zarf-Fiil Eki Kullanımları

Yukarıda işaret edilen husus, sıfat-fiil eki ile bulunma veya ayrılma hâli eki ya da sıfat-fiil eki, iyelik eki, zamir n'si ve ayrılma hâli eki kombinasyonlarından oluşan *-GAndA*, *-GAndAn* ~ *-dUğdA*, *-dUğdAn* ve *-dIGındAn* zarf-fiil eklerinde de görülmektedir:

 43b/11) <i>îmān getürğenden</i> (DK 30b/8)	 43b/11) <i>îmān getürdükden</i> (MK
 48a/8) <i>göstergenden</i> (DK 34a/5)	 48a/8) <i>gösterdüğinden</i> (MK 48a/8)
 48a/3) <i>esrük olğanda</i> (DK 42a/2)	 48a/3) <i>esrük olduğda</i> (MK 59a/7)
 48a/3) <i>cünüb olğanda</i> (DK 42a/3)	 48a/3) <i>cünüb olduğda</i> (MK 59a/8)
 48a/3) <i>āşikāre olğandan</i> (DK	 67b/2) <i>āşikāre olduğdan</i> (MK

Sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri yanında yalan kelimesinde de *-G- ~ -Ø-* değişikli kullanımına tesadüf edilmiştir. MK'de *yalan* kelimesinin geçtiği bazı yerlerde, DK'de *yalğan* kelimesi kullanılmıştır:

 yalğanlasalar (DK 36b/4)	 yalanlasalar (MK 51b/8)
--	---

Sıfat-Fiil veya Geniş Zaman Eki Kullanılması

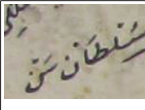

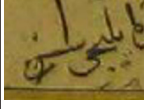
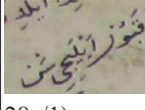
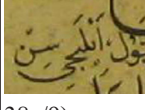
Aşağıdaki ifadelerde, DK'de *-GAn* sıfat-fiil eki kullanılırken MK'de *-(u)r* geniş zaman ekiyle fiil çekimi yapılmıştır:

 Yüzleri aq olğan günde (DK 31a/6)	 Yüzleri aq olur ol günde (MK 44a/11)
 Yüzleri qara olğan günde (DK 31a/6)	 Yüzleri qara olur ol günde (MK 44b/1)

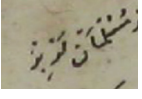
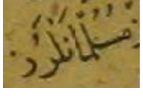
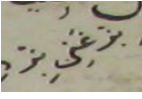
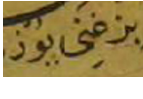
Çekimlerde Şahıs Zamiri ya da Şahıs Eki Kullanılması

Kıpçak sahası eserlerinde, isim ve fiil çekimlerinde şahıs zamirlerinin kullanıldığı bilinmektedir (Güner, 2020, s. 217-219, 224-230). Bununla birlikte, *Tuhfetü'z-Zekiyye*, *Bulgatü'l-Müşâtak* ve *Kitâbü'l-İdrâk* gibi eserlerde -Türkmençe kaydıyla verilen örneklerde- çekimler şahıs ekleriyle de yapılır (Güner, 2020, s. 224). Ele alınan iki yazmada da isim ve fiil çekimleri hem şahıs zamirleriyle hem de şahıs ekleriyle gerçekleştirilmiştir. Öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, gelecek zaman ve geniş zaman çekimlerinin yanı sıra, geniş zamanda bildirme kiplerinin de şahıs zamirleriyle yapıldığına dair pek çok örnek bulunmaktadır. Aşağıda verilen örneklerde ise MK'de şahıs ekiyle çekimlenen isim ve fiil tabanlarının, DK'de şahıs zamirleriyle kullanıldığı görülmektedir:

Geniş zamanda bildirme çekimi 2. teklik şahıs.

 sulţân-sen (DK 27a/4)	 sulţânsın (MK 37a/2)
 bilici-sen (DK 27b/8)	 bilicisin (MK 37b/11)
 kabûl eyleyici-sen (DK 28a/1)	 kabûl eyleyicisin (MK 38a/9)

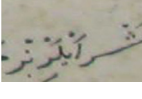
Geniş zamanda bildirme çekimi 1. çokluk şahıs.

 Müsülmānlar-biz (DK 28b/3)	 Müsülmānlaruz (MK 39b/5)
 biz ġanī-biz (DK 36b/1)	 biz ġanīyüz (MK 51b/1)

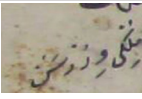
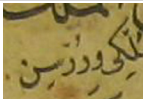
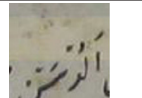

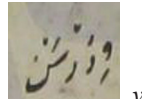
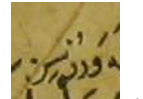
Geniş zaman 1. teklik şahıs çekimi.

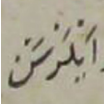
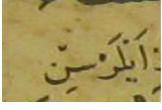
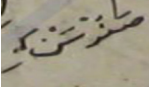
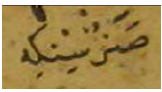
 diri eyler-men (DK 28b/5)	 diri eylerin (MK 39a/9)
 ġaber virür-men (DK 28b/6)	 ġaber virürin (MK 39a/9)
 zāyi ' eylemez-men (DK 37a/9)	 zāyi ' eylemez (MK 52b/9)

Geniş zaman 1. çokluk şahıs çekimi.

 ġivürür-biz anları (DK 48b/1)	 ġivür[ür]üz anları (MK 68a/3)
 ġaşr eyler-biz (DK 184b/6)	 ġaşr eylerüz (MK 253a/7)

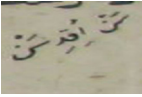
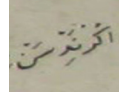
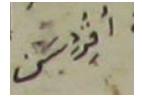
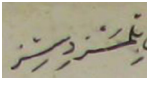
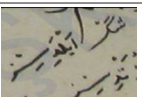
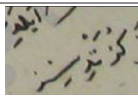
Geniş zaman 2. teklik şahıs çekimi.

 mülki virür-sen (DK 27a/4)	 mülki virürsin (MK 37a/2)
 alur-sen (DK 27a/5)	 alursin (MK 37a/2)
 virür-sen (DK 27a/5)	 virürsin (MK 37a/3)

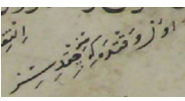
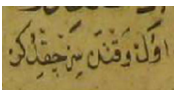
	eyler-sen (DK 27a/5)		eylersin (MK 37a/3)
	şanur-sen ki (DK 301a/7)		şanursın ki (MK 430b/3)

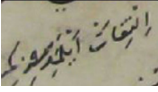
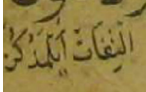
Görülen geçmiş zaman (teklik ve çokluk) 2. şahıs çekimleri.

Memlûk Kıpçak Türkçesinde genel olarak görülen geçmiş zaman çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmasına rağmen, az da olsa şahıs zamirleriyle yapılan çekimlerin bulunduğu da bilinmektedir (Güner, 2020, s. 205). Toker, bu hususa ayrıntılı biçimde değinmiş; Ebû Hayyan tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*'te de bu kullanıma işaret edildiğini belirtmiştir (2024, s. 32). Ayrıca Toker, Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun, söz konusu şeklin *Kitâbü'l-İdrâk* dışındaki mevcut dönem eserlerinde tespit edilememesi sebebiyle Ebû Hayyan'ın verdiği bilgilerin “olanı” değil, “olması gerekeni” yansıtıyor olabileceği yönündeki görüşüne değinmekte; Ebû Hayyan'ın zikrettiği ve Karamanlıoğlu'nun tereddütle yaklaştığı bu hususun, Memlûk Kıpçak Türkçesinde “olması gerekeni” değil, “olanı” gösterdiğinin Bursa, Isparta ve Manisa nüshalarında yer alan onlarca örnek üzerinden açıkça anlaşılabilirliğini belirtmektedir (2024, s. 32). Bu durum, DK'de de görülmektedir. Bazı örnekleri şöyle gösterilebilir:

	Sen okıdı-sen (DK 71b/3)		öğrendi-sen (DK 71b/3)
	oğurdı-sen (DK 201a/1)		bilmezdi-siz (DK 210a/1)
	şek eyledi-siz (DK 279b/7)		gözetdi-siz (DK 279b/7)

Aşağıda verilen örneklerde, MK'de şahıs ekleriyle yapılan çekim, DK'de şahıs zamirleriyle gerçekleştirilmiştir:

	ol vaktde ki siz çıkıdı-siz (DK 34a/7)		ol vaktde siz çıkduñuz (MK 48a/11)
---	---	---	---------------------------------------

	
iltifât eyledi-siz (DK 34a/7)	iltifât eyledünüz (MK 48a/11)

Bu bölümde verilen örneklerde ise, MK’de; DK’nin aksine, kelimelerin görülen geçmiş zaman yapısı kullanılmadan tercüme edildiği görülmektedir. Ayetin bütününe bakıldığında, MK’nin müstensihinin bu yapıyı yanlışlıkla kullanmadığı söylenebilir. Zira söz konusu ayetin tercümesi, DK’de daha anlamlıdır: *Sen okumazdı-sen bu Kur’ân inmezden öñdin bir kitâbı dañı yazmazdı-sen sağ elün bile ol vaktde şek eylerdi bâñıl üstine olanlar.* (DK 205b/3) *Sen okumaz bu Kur’ân inmezden öñdin bir kitâb dañı yazmazdan sağ elün bile ol vaktde şek eylerdi bâñıl üstine.* (MK 284b/6-8)

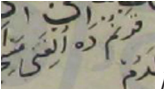
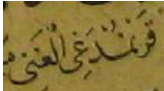
	
Sen okumazdı-sen bu Kur’ân inmezden öñdin (DK 205b/3)	Sen okumaz bu Kur’ân inmezden öñdin (MK 284b/6)
	
dañı yazmazdı-sen sağ elün bile (DK 205b/3)	dañı yazmazdan sağ elün bile (MK 284b/7)

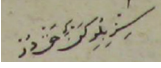
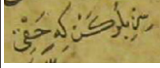
Öğrenilen geçmiş zaman 2. teklik şahıs çekimi.

	
şâbit olmuş-sen (DK 307a/2)	şâbit olmuşsin (MK 442b/1)

Ek ve Çekim Farklılıkları

Bu bölümde verilen örneklerde, nüshalar arasında görülen ek ve çekim farklılıklarından bazıları sunulmaktadır: İlk örnekte DK’de *karnum* kelimesine sadece +*da* bulunma hâli eki getirilmişken, MK’de buna ek olarak +*kı* aitlik eki de kullanılmıştır. İkinci örnekte ise DK’de cümle +*dur* bildirme ekiyle tamamlanmış; MK’de ise belirtme hâli ekiyle kurulan eksilteli bir yapı tercih edilmiştir:

	
karnumda olğanı (DK 27b/5)	karnumdağı olğanı (MK 37b/10)

 siz bilür-iken ki hâkdur (DK 29a/1)	 siz bilürken ki hâkku (MK 41a/5)
---	--

Aşağıda verilen ilk örnekte, DK'de bildirme fonksiyonu *ol-* fiiliyle yapılırken MK'de bu işlev için *+dur* eki kullanılmıştır. İkinci örnekte ise *maḥşûş* ismi, DK'de *eyle-* yardımcı fiiliyle geniş zamanda çekimlenirken, MK'de *+dur* ekiyle bildirme çekimi yapılmıştır:

 kavm ulusu olur (DK 28a/3)	 kavm ulusudur (MK 38a/11)
 maḥşûş eyler rahme- tini virür (DK 29a/4)	 maḥşûşdur rahmetini virür (MK 41a/11)

Kelime Hazinesi Hususiyetleri Bakımından Karşılaştırma

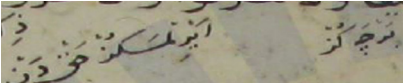
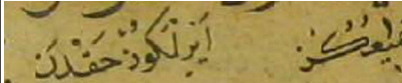
Nüshalar arasında kelime hazinesi açısından ciddi ayrılıklar yoktur. Ancak, bazı ayet tercümelerinde küçük de olsa farklılıklar olduğu görülmektedir. Bilhassa, MK'de Oğuzca denk-çifti görülen kelimelerin, DK'de Kıpçakça denk-çiftlerinin kullanılması dikkat çekicidir. İlgili örneklerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Kıpçak/Oğuz Saha Farklılığı Sebebiyle Değişiklik Görülen Ayet Tercüme-leri

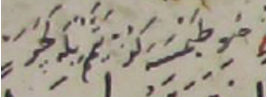
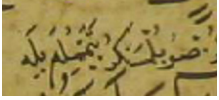
DK'de *neçük* kelimesinin kullanıldığı tercümede MK'de *niçün* kelimesi kullanılmıştır:

 neçük kâfir olursız (DK 4a/1)	 niçün kâfir olursız (MK 4a/9)
---	---

DK'de *barça* kelimesinin yer aldığı ibarede, MK'de *cemî'* kelimesi kullanılmıştır:

 barçañuz ayrılmañuz hâkdan (DK 31a/2)	 cemî' üñüz ayrılmañuz hâkdan (MK 44a/4)
--	---

DK'de Kıpçakça *tap-* fiilinin geçtiği tercümede, MK'de Oğuzca denk-çifti *bul-* fiili kullanılmıştır:

	<i>şu</i> tapmasanız teyemmüm bile geçer. (DK 42a/3)		<i>şu</i> bulmasanız teyem- müm-ile bile (MK 59a/8)
---	---	---	--

Eş Anımlı Kelimeler Kullanılması Sebebiyle Farklılık Görülen Ayet Tercümeleri

İlgili hususun bazı örnekleri, farklılıklar altı çizili şekilde vurgulanarak aşağıda gösterilmiştir:

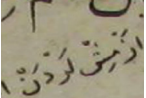
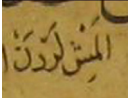
	<i>Beşâret</i> iderler birbirine ol kişiler-içün ki ölmедiler özle- rine yitişmediler ki dünyâda kalmışlardır ki korkmak yokdur anlar üstine kaygurmak dahı <u>yoktur</u> . (DK 35b/5-6)		<i>Beşâret</i> iderler birbirine ol kişiler-içün ki ölmедiler özle- rine yitişmediler ki dünyâda kalmışlardır ki korkmak yokdur anlar üstine kaygurmak dahı <u>olmaz</u> . (MK 50a/11-50b/1)
	<i>Taḥkîk</i> <u>Allāh</u> sevmez ol kişileri ki tekebbürlük iderler (DK 41b/4)		<i>Taḥkîk</i> <u>Taḥrî</u> <u>ta`ālā</u> sevmez ol kişileri ki tekebbürlük iderler (MK 58b/6)

Mütercim veya Müstensih Tasarrufları Bakımından Karşılaştırma

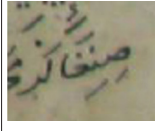
Mütercim veya Müstensihin İmla Hatalarının Görüldüğü Ayet Tercüme-leri

MK'de, DK'de görülmeyen ve müstensih yahut mütercimden kaynaklanan yazım yanlışları bulunmaktadır. Nitekim bu yazım yanlışları, MK'nin ilmî neşrini yapan Esra Karabacak'ı da yanıltmıştır. Aşağıda bunlardan bazı örnekler sunulmaktadır:

Bakara suresinin 198. ayetinde yer alan *lemine`z-zâllîn(e)* kelimesi, MK'de sehven *almışlardan* şeklinde tercüme edilmiştir. Buna bağlı olarak Karabacak'ın yayımında da *almışlardan* şeklinde olan (1994, s. 19) kelime, DK'de metindeki manaya uygun olarak *azmışlardan* biçimindedir. Ayetin ilgili bölümünün tercümesi şu şekildedir: *Eğerçi siz beyân eylemezden burun azmışlardan olmuşduñuz*. (DK 16b/1)

	<i>almışlardan</i> (DK 16b/1)		<i>almışlardan</i> (MK 22a/2)
---	-------------------------------	---	-------------------------------

Âl-i İmrân suresi 127. ayette geçen *âibîn(e)* ifadesinin tercümesi, MK'de *şıgınalar* şeklinde yazılmıştır. Esra Karabacak da kelimeyi aynen okumuştur (Karabacak, 1994, s. 37). Hâlbuki *şıgınalar* tercümesi, metin içindeki anlama uyumlu değildir. DK'de ise bu kelime anlama uygun biçimde *şınığalar -şınık-* "bozguna uğramak, yenilmek" (M. Toker, 2012)- şeklindedir. Buna göre ayetin tercümesi şu şekilde olmalıdır: *Kesmek için kâfirler tarafını yâ helâk eylemek için hattâ ki münkalib olalar; şınığalar, mahrûm olalar.* (DK 32b/6-7)

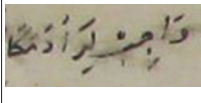

şınığalar (DK 32b/6-7)

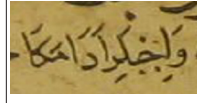

şıgınalar (MK 46a/10)

İnsan suresi 12. ayetin tercümesinde, MK'de *vâcibleri edemege* şeklinde yazılan ve Karabacak tarafından da aynı şekilde okunan ifade (Karabacak, 1994, s. 364), DK'de *vâcibleri ödemege* biçiminde kaydedilmiştir. Bu husus, esasında metinde *öde-* "yerine getirmek" (Toparlı vd., 2019, s. 209) fiilinin kullanıldığını göstermektedir. Söz konusu bölümün tercümesi şöyle olmalıdır: *Vâcibleri ödemege, harâmları terk eylemege.* (DK 301a/3)

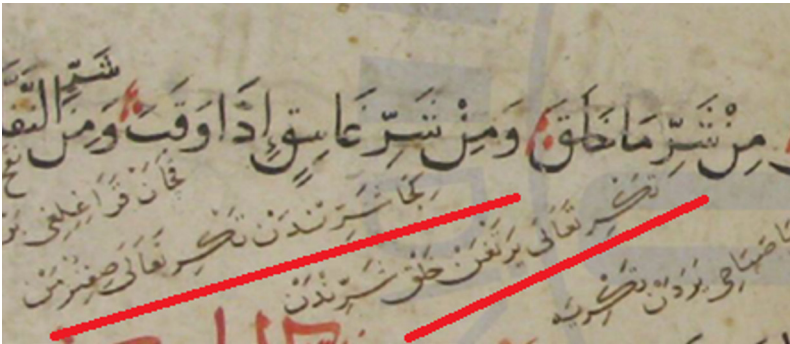

(DK 301a/3)

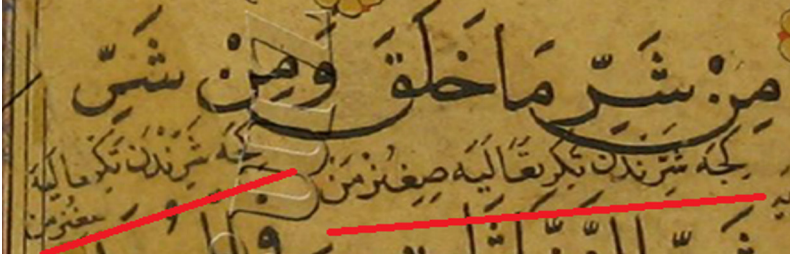

(MK 430a/7)

Felak suresi 2. ayetin tercümesinde, MK'de aynı surenin 3. ayetin tercümesi verilmiştir. Muhtemelen müstensih ya da mütercim, dalgalık sonucu her iki ayet için de aynı tercüme kaydetmiştir. Esra Karabacak da yazmadaki bu görüntüyü esas alarak hem 2. ayete hem de 3. ayete aynı tercüme yazmıştır (1994, s. 396). DK'de ise hem 2. ayetin hem de 3. ayetin tercümesi yer almaktadır:

2. ayet: *Tağrı ta 'âlâ yaratğan halk şerrinden* 3. ayet: *Gice şerrinden Tağrı ta 'âlâya şıgınur-men.* (DK 313a/5)

2. ve 3. ayetin altına yazılan tercüme aynıdır: *Gice şerrinden Tanrı ta ‘ālāya şığınur-men.* (MK 450b/6)

İlave Açıklamalar Sebebiyle Farklı Olan Ayet Tercümeleri

Bazı ayet tercümelerinde, DK’de bulunup MK’de yer almayan tefsirî mahiyette açıklamalara rastlanmaktadır. DK’nin mütercimi yahut da müstensihinin tasarrufu olduğu düşünülen bu ilavelerden bazıları, aşağıda sunulan örneklerde altı çizili gösterilmektedir:

<i>Tahkik baña kocalık yetişdi ulu oldum ‘avratum dahı qarı oldı <u>‘akır oldu hiç doğurmadı.</u></i> (DK 28a/3-4)	<i>Tahkik baña kocalık yetişdi ulu oldum ‘avratum dahı qarı oldı hiç <u>toğurmadı.</u></i> (MK 38b/1-2)
<i>Tahkik Tanrı ta ‘ālā beşaret eyler şaňa kelimetu ‘llāhi ki adı Mesih’dür; ‘Isā’dur, Meryem oğlu yüzi mübârekdür hâşdur Al-lāh hazretinde dünyāda āhiretde muqarreblerdendür; <u>Allāh’a yakındur.</u></i> (DK 28a/9- 28b/1)	<i>Tahkik Tanrı ta ‘ālā beşaret eyler şaňa kelimetu ‘llāhi ki adı Mesih’dür; ‘Isā’dur, Meryem oğlu yüzi mübârekdür hâşdur Al-lāh hazretinde dünyāda āhiretde muqarreblerdendür.</i> (MK 38b/10- 39a/1)
<i>Tahkik Yahūdilerden Naşrānilerden ba’zısı ki <u>ehl-i kitābdur</u> Tanrı ta ‘ālāya imān getirürler size inen kitāba dahı imān getirürler ki <u>Qur’an’dur.</u></i> (DK 37b/5)	<i>Tahkik Yahūdiler Naşrānilerden ba’zısı Tanrı ta ‘ālāya imān getirürler size inen kitāba dahı imān getirürler ki <u>Qur’an’dur.</u></i> (MK 53a/7)
<i>Bu Qur’an şeytān-ı racīm kavli degüldür ki <u>kāhin sāhirdür.</u></i> (DK 304a/2-3)	<i>Bu Qur’an kavli-⁴ şeytān-ı racīm kavli degüldür.</i> (MK 436a/10)

Eksiklikler Sebebiyle Farklı Olan Ayet Tercümeleri

Bazı ayetlerin tercümelerinde, MK’de eksik olan kısımların DK’de tam bir şekilde yer alması sebebiyle farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu eksikliklerin

⁴ Anlamdan hareketle “*kavli-ı*” kelimesinin, müstensih tarafından fazladan yazılmış olabileceği düşünülmektedir.

ortaya çıkmasında iki temel sebep olabileceği düşünülmektedir. Aşağıda önce muhtemel sebepler; ardından örnekler sıralanmış, MK'de eksik olan bölümler, DK'de altı çizili ile gösterilmiştir.

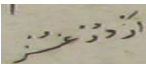
1. Müstensihin sehven eksik yazmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Zira bu durum, bazı tercümelere yardımcı fiilin unutulması, şahıs eklerinin atlanması veya anlam bütünlüğünü etkileyebilecek bir kelimenin tercümede yer almaması gibi eksikliklerle kendisini göstermektedir. İlgili mevzunun bazı örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

<i>Size zarar eylemezler illâ incitmek sizi eger sizün şavaş eyleseler arka kaytarurlar; kaçarlar sizden andan soñra manşür olmazlar şınığurlar. (DK 31b/3-4)</i>	<i>Size zarar eylemezler illâ incitmek sizi eger sizün şavaş arka kaytarurlar; kaçarlar andan soñra manşür olmazlar şınığurlar. (MK 44b/9-10)</i>
<i>Kaçan dilesevüz helâk eylemege bir şehri buyurur-biz tâ'ate yâ fışka ni'met eyesini. Fışk eylerler anda, vâcib olur anlar üstine kavıl 'azâb bile, helâk eyler-biz anlar helâk eylemek. (DK 144a/7)</i>	<i>Kaçan dilese helâk eylemege bir şehri buyurur-biz tâ'ate yâ fışka ni'met eyesini. Fışk eylerler anda, vâcib olur anlar üstine kavıl 'azâb bile, helâk eyler-biz anlar helâk eylemek. (MK 196a/5-7)</i>
<i>Ol günde ki biz anları haşr eyler-biz barçasını yâ cinler bölügi, çok kişileri azdur[du]ğuz⁵ âdemilerden. (DK 73a/4)</i>	<i>Ol günde ki biz anları haşr eyler-biz barçasını yâ cinler bölügi, çok kişileri âdemilerden. (MK 100a/9-10)</i>
<i>Eger Tañrı ta 'âlâ dileseydi anları bir ümmet kılar-ıdı. Lâkin givürür kimi dilese rahmetine hidâyet bile, tâ'at bile. Zâlimler dahı 'azâb içinde kalur. Yoğdur anlara mu'în, nâşir ki anı kırtaralar. (DK 248b/7-8)</i>	<i>Eger Tañrı ta 'âlâ anları bir ümmet kılar-ıdı. Lâkin givürür kimi dileseydi rahmetine hidâyet bile, tâ'at bile. Zâlimler dahı 'azâb içinde kalur. Yoğdur anlara mu'în, nâşir ki anı kırtaralar. (MK 350b/6-8)</i>

2. Müstensihin tercihen yazmamasından da kaynaklanıyor olabilir. Zira müstensihler, metinlerinde tasarruf yapma yetkisine sahip olup bazı kelimeleri farkında olarak atlamayı tercih edebilirler:

<i>Zıkr eyle ol vakti ki Tañrı ta 'âlâ eyitdi: Yâ 'İsâ didi men seni kabz eyler-men, uyukladur-men, kötürür-men, seni göge çıkarur-men menüm hazretüme. (DK 28A/2-4)</i>	<i>Zıkr eyle ol vakti ki yâ 'İsâ didi ben seni kabz eyler-men uyukladur-men kötürür-men seni göge çıkarur-men benüm hazretüme (MK 39b/7-9)</i>
<i>Yürünüz yirlerde, görünüz nice oldı âhiri yalğanlayıcıların ki kitâbu'llâhi yalğanladılar, kıyâmeti yalğanladılar. (33a/6-7)</i>	<i>Yürünüz yirlerde, görünüz nice oldı âhiri, kitâbu'llâhi yalanladılar; kıyâmeti yalanladılar. (47a/2-3)</i>

⁵ metin:

<p><i>Tahkik ol kişiler ki kâfir oldılar i'râz eylediler özleri halkı dağı Tağrı ta 'âlâ yolından, tahkik azdılar Tağrı ta 'âlâ yolundan azmak bile, ırak düşdiler, kâfir oldılar. (DK 51b/8-9)</i></p>	<p><i>İ'râz eylediler özleri halkı dağı Tağrı ta 'âlâ yolundan, tahkik azdılar Tağrı ta 'âlâ yolundan azmak bile, ırak düşdiler, kâfir oldılar. (MK 72b/4-5)</i></p>
<p><i>Kılduk biz giceyi gündüzi iki âyet, delâlet eyler Tağrı ta 'âlâya ki kâdirdür, hakîmdür. Mağv eyledük gice âyetini, kılduk gündüz âyetini nürlü kişiler görmeg-içün. Hattâ taleb eyleyesiz Tağrı ta 'âlânuñ fazlını keremini ma'îşet-içün, hattâ ki bilesiz yıllar şaymağını dağı hisâbı, her nesneyi muhtâc olurlar dîn emrinde dünyâ emrinde ayırduk ayırmak (DK 144a/2-4)</i></p>	<p><i>Kılduk biz giceyi gündüzi iki âyet, delâlet eyler Tağrı ta 'âlâya ki kâdirdür, hakîmdür. Mağv eyledük, kılduk gündüz âyetini nürlü kişiler görmeg-içün. Hattâ taleb eyleyesiz Tağrı'nuñ fazlını ma'îşet-içün, hattâ bilesiz yıllar şaymağını dağı hisâbı. (MK 195b/9-11)</i></p>
<p><i>Cezâ virür anlara şabr eyledükleri sebebi-y-ile cennetler, harîrler. (DK 301a/3)</i></p>	<p><i>Cezâ virür anlara şabr eyledükleri sebebi-y-ile. (MK 430a/7)</i></p>

Sonuç

Satır altı *Kur'an* tercümeleleri üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, hâlâ incelenmemiş ve gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen pek çok nüsha bulunmaktadır. Bu çalışmada, daha önce incelenmemiş DK ele alınmış ve yapılan incelemeler neticesinde aşağıda sunulan sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Araştırmada, DK; kendisine çok benzer olduğu düşünülen MK ile mukayese edilerek incelenmiştir. Böylece hem Türk dili ve kültürü tarihinde önemli bir yere sahip olan satır altı Türkçe *Kur'an* tercümeleleri literatürüne bir yenisi daha eklenmiş hem de Memlûk Türkçesinin ses, şekil ve söz varlığı özellikleri üzerinde durularak ilgili literatüre küçük de olsa bir katkı sağlanmıştır.
2. DK, şimdiye kadar Türkoloji'de bir örnek olarak kabul edilen MK ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlikler, iki nüshanın ya ortak bir ana nüshadan istinsah edildiğini ya da birbirlerinden kopyalandığını göstermektedir. DK'de kelime veya kelime grupları bazında ciddi bir eksikliğin bulunmaması, Felak suresinin 2. ayetinin tercümesinin MK'de yer almayıp DK'de bulunması, DK'de Kıpçakça unsurların daha fazla olması gibi hususlar dikkate alındığında, bu nüshanın MK'den daha eski olduğu veya daha eski bir ana nüshadan kopyalandığı söylenebilir. Bununla birlikte, DK müstensihisi ya da müterciminin kaynak metindeki eskicil unsurlara daha az müdahale ettiği de düşünülebilir.

3. DK; ses, şekil ve kelime hazinesi özellikleri açısından MK'den çok büyük farklılıklar göstermemekle birlikte; müstensih yahut mütercimlerin ağız özelliklerini yansıtan anlamlı farklılıklar taşımaktadır. Nitekim MK'de Oğuzca unsurların daha baskın olduğu görülürken, DK'de, Kıpçakça özelliklerin hâkim olduğu görülmüş ve bu durum, mütercim yahut müstensihlerin ağız hususiyetlerini takip etme imkânını doğurmuştur.
4. DK'de fiziki eksikliklerin olduğu görülürken MK'de ise, müstensihten kaynaklanan bazı eksiklerin olduğu görülmüştür. DK'de Mushaf'ın bazı bölümleri (Nâzi'ât suresinin son kısmının yer aldığı sayfa, Abese suresine ait sayfalar, Tekvîr suresinin ilk 18 ayetini içeren bölüm, Gâşiye suresinin tamamı ve Fecr suresinin ilk 23 ayetini kapsayan bölümler gibi), zaman kaynaklı aşınmalar sebebiyle kopup kaybolmuştur. MK'de ise müstensihten kaynaklanan eksiklikler bulunmaktadır. Zira müstensihin yanlış ve eksik yazdığı pek çok kelime ve ibarenin tam ve doğru şekli DK'de bulunmaktadır.
5. DK'yi MK'den ayıran ufak tefek farklılıklardan biri de bazı ayet tercümelerinde MK'de bulunmayan tefsirî nitelikli ilave açıklamaların DK'de yer almasıdır. Bu durum, DK'nin müstensihi ya da müterciminin, metne daha fazla tasarrufta bulunan ve eğitilmiş bir şahsiyet olduğu düşüncesini akla getirmektedir.
6. Bu çalışmada ele alınan DK ile MK arasındaki benzerliğin tespit edilmesi, söz konusu nüshaların tenkitli bir neşrinin hazırlanmasına imkân tanımaktadır. Böylece hem DK'de fiziken eksik olan kısımlar MK ile tamamlanabilecek hem de MK'deki eksikler ve imla hataları DK sayesinde düzeltilebilecektir.
7. Çeşitli yayınlarda, birbirinden istinsah edilen ve birbirinin aynısı olduğu tespit edilen pek çok satır altı *Kur'an* tercümesinin bulunduğu ifade edilmiştir (İnan, 1961, s. 17-21; Hamidullah, 1965, s. 65-80; M. Toker, 2011, s. 32; Solmaz, 2016, s. 401-402; Argunşah, 2019, s. 657; Şimşek, 2019, s. 60-63, 2021, s. 68; Yaldız, 2025b, s. 41-47). Bu çalışmada da daha önce benzer nüshası olmadığı bilinen MK ile benzerlik gösteren bir başka nüshanın varlığı ortaya konulmuştur. Daha önce, Havva Yaldız da "Mevlana Müzesinde Muhafaza Edilen Türkçe Satır Altı Kur'an Tercümeleleri Üzerine" adlı bildirisinde, yalnızca Nas suresinin tercümesi bulunan Mevlana Müzesi 22 numaralı nüshadaki tercümenin, MK ile tamamen aynı olduğunu belirtmiştir (Yaldız, 2025a, s. 663-664). Böylece bu üç nüshanın ortak bir ana nüsha ya da nüshalara dayandığı söylenebilir.

8. Türkoloji’de Bursa, Isparta, Manisa ve Süleymaniye Kütüphanesi 3966 numaralı nüshanın Memlûk sahasına ait olduğu bilinmekteydi. Bu çalışmayla DK de bu gruba eklenmiş ve böylece Memlûk sahası *Kur’an-ı Kerim* tercümeleleri sayısı beşe yükselmiştir.

Etik Beyan Çalışma hazırlanırken bilim ve etik ilkelerine uyulmuş ve yararlanılan çalışmaların tamamı kaynakçada belirtilmiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı Çalışma hazırlanırken yapay zekâ destekli herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. İçerik, yazar tarafından bilim ilke ve yöntemleri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethics Statement This study was prepared in accordance with the principles of research and publication ethics, and all works consulted have been cited in the reference list.

Use of Artificial Intelligence No artificial intelligence-based tool or application was used in the preparation of this study. The content of the study was prepared by the author in accordance with scientific research methods and the principles of academic ethics.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Ağca, F. (2012). Eski Türkçe metinlerde /η/ ~ /g/ değişkenliği üzerine. *Türkbilig*, 13(23), 69-82.
- Akar, A. (2018). *Oğuzların dili Eski Anadolu Türkçesine giriş*. Ötügen.
- Aksoy, Ö. A., & Dilçin, D. (Ed.). (2019). *Tarama sözlüğü: XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla* (5. bs., C 1). Türk Dil Kurumu.
- Argunşah, M. (2019). Harezmi Türkçesiyle yapılan Kur'an çevirisinin beş nüshası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(2), 654-698.
- Argunşah, M. (2021). Memlûk sahasında Harezmi-Altın Ordu Türkçesi etkisinde yazılan eserler. Y. Şimşek (Ed.), *Orta Türkçe döneminin ilk evresi sorunları ve çözüm örnekleriyle Harezmi Türkçesi içinde* (s. 43-61). Akçağ.
- Blaesing, U. (2013). Adına'sız bir adına ertesini, satır arası Kur'an tercümelerine dair yeni malumat. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 23(1), 10-18.
- Çoşkun, M. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. IQ Kültür Sanat.
- Demirci, J. (2003). Cumhuriyet'in 80. yılında Türkiye'de Memlûk-Kıpçak Türkçesi çalışmaları. *Türkoloji Dergisi*, 16(2), 53-63.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi (genel not bölümü)*. (t.y.). Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi. <https://yazmaeserler.diyamet.gov.tr/details?id=4246&materialType=YE&query=Kur%27an>
- Doğan, C. (2022). *XIV-XV. yüzyıl tarihî Türk yazı dillerinde lehçe karışmaları*. Türk Dil Kurumu.
- Doğan, C. (2023). XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış eserlerin imlasi üzerine bazı notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, (76), 155-178.
- Eckmann, J. (1986). Memlûk-Kıpçak edebiyatı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 30-31(1982-1983), 85-99.
- Eckmann, J. (2017). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* (O. F. Sertkaya, Ed.; 5. bs.). Türk Dil Kurumu.
- El-Kur'ânü'l-Kerîm*. (t.y.). [Satır altı Kur'an tercümesi, Demirbaş No. 000073]. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi. <https://yazmaeserler.diyamet.gov.tr/details?id=4246&materialType=YE&query=Kur%27an>
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi* (17. bs.). Akçağ.
- Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. Bayrak.
- Ergüzel, M. (1999). *Şirvanlı Mahmud Tarihî İbn-i Kesir tercümesi*. Türk Dil Kurumu.
- Ertane Baydar, A. S. (2018). *Memlûk Kıpçak Türkçesinde edatlar*. Sonçağ.
- Gül, A. (2019). *British Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an tercümesi (giriş-metin-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.

- Güngör, O. C. (2018). Memluk Kıpçak Türkçesinde ikilemeler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (65), 105-122.
- Hamidullah, M. (1965). Kur'an-ı Kerim'in Türkçe yazma tercümeleri. *Türkiyat Mecmuası*, (14), 56-80.
- İnan, A. (1953). XIII.-XV. yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak lehçeleri ve "Halis Türkçe". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1, 53-71.
- İnan, A. (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercümesi üzerinde bir inceleme*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Karaağaç, G. (2016). *Türkçenin dil bilgisi* (3. bs.). Akçağ.
- Karabacak, E. (1992). *Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki satır-arası Kur'an tercümesi (Giriş-metin-dizin)* (Tez No. 24203) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karabacak, E. (1994). *An inter-linear translation of the Qur'an into Old Anatolian Turkish-Eski Anadolu Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi, Part I: Introduction and text-1. Kısım: Giriş ve metin*. Harvard University, Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Karabacak, E. (1997). *An inter-linear translation of the Qur'an into old Anatolian Turkish: Introduction, text, glossary and facsimile (Part III: Facsimile of the MS Manisa İl Halk Library No. 931 section one: 1–224)*. Harvard University, Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Karabacak, E. (1999). *An inter-linear translation of the Qur'an into old Anatolian Turkish: Introduction, text, glossary and facsimile (Part III: Facsimile of the MS Manisa İl Halk Library No. 931 section two: 224–451)*. Harvard University, Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Karahan, A. (2006). Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözcükleri: Yansıma fiiller üzerine bir inceleme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (20), 105-124.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Karamanlıoğlu, A. F. (2019). *Gülistan tercümesi*. Türk Dil Kurumu.
- Kaymaz, Z., & Bulut, A. (2019). Bazı Memlûk Türkçesi sözlüklerindeki gölge kelimeler üzerine. *IX. Uluslararası Türkoloji Kongresi Türk Kültür ve Medeniyetinin Sürekliliği (20-22 Ekim 2021) Bildiri Kitabı* içinde (s. 463-479). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Korkmaz, Z. (2020). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi* (2. bs.). Türk Dil Kurumu.
- Köse, A. (2019). *Memluk Türkçesinde at ve atçılık terimleri* (Tez No. 587245) [Yüksek lisans tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kun, T. H. (1941). Die Mameluk-Kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul. *Körösi Csoma Archivum*, (3), 77-83.
- Kur'ân-ı Kerîm*. (t.y.). [Satır altı Kur'an tercümesi, Demirbaş No. 931]. Manisa İl Halk Kütüphanesi. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/92395>

- Küçük, M. (2001). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesi (inceleme-metin-dizin)* (Tez No. 100016) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesi*. Türk Dil Kurumu.
- Mansuroğlu, M. (1988). Eski Osmanlıca. M. Akalın (Ed.), *Tarihi Türk şiveleri içinde* (s. 247-276). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Muhammed, R. (2021). *Memlûk Türkçesinde ekler ve işlevleri*. Türk Dil Kurumu.
- Müfettişoğlu, C. (2006). *Karışık dilli bir Kur'an çevirisi yazmanın 037b-072a yaprakları üzerinde dil incelemesi* (Tez No. 217296) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ölmez, M. (2010). Eski Türk yazıtlarının yeni bir yayımı nasıl olmalıdır? *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni bildirileri içinde* (s. 211-220). Afyonkarahisar Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Öner, M. (2012). Tatar Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk lehçeleri grameri içinde* (2. bs., s. 679-748). Akçağ.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* (2. bs.). Türk Dil Kurumu.
- Özkan, A. (2018). *Kitâb-ı mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî, giriş-inceleme-metin-dizinler-ıtkıbasım*. Palet.
- Öztopçu, K. (2007). Kısa Memlûk Kıpçakçası grameri. *Türk Dilleri Araştırmaları [Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti]*, (17), 249-282.
- Öztürk, A. (2018). Memlûk Türkçesi bir Kıpçak lehçesi midir? *Dil Araştırmaları*, 12(23), 173-203.
- Pritsak, O. (1988). Kıpçakça. M. Akalın (Ed.), *Tarihi Türk şiveleri içinde* (s. 111-122). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sadykbekov, K. (2015). Memlûk Kıpçak Türkçesi ile yazılmış dini eserler ve özellikleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 3(2), 119-125.
- Solmaz, A. O. (2016). Tokat müzesinde sergilenen bir satır arası Kur'an-ı Kerim tercümesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 439-450.
- Soydan, S. (2018). Memlûk-Kıpçak Türkçesine ait dört sözlük ve gramer eserlerinde hayvan adları üzerine değerlendirme. *Turkish Studies*, 13(12), 377-397.
- Şimşek, Y. (2019). Satırarası Türkçe Kur'an tercümelerinin birbiri ile ilgisi ve tasnifi. *Gazi Türkiyat*, (24), 47-65.
- Şimşek, Y. (2021). *Türkler ve Kur'an*. Selenge.
- Tekin, T. (1997). *Tarih boyunca Türkçenin yazımı*. Simurg.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi XV. yüzyıl gramer-metin-sözlük*. Kapı.

- Toker, M. (2011). *Anonim satır altı Kur'an tercümesi I: İnceleme, metin, tıpkıbasım örnekleri*. Selçuk Üniversitesi.
- Toker, M. (2012). *Anonim satır altı Kur'an tercümesi (Dizin) II*. Selçuk Üniversitesi.
- Toker, M. (2015a). Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 numarada kayıtlı olan satır altı Kur'an-ı Kerim neşri üzerinde bazı düzeltme teklifleri. Â. Gür (Ed.), *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 40 yıla armağan* içinde (s. 73-130). Selçuk Üniversitesi.
- Toker, M. (2015b). Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 numarada kayıtlı satır altı Kur'an-ı Kerim tercümesinde karşılaşılan bazı ses ve şekil bilgisi özellikleri. N. Uyanık, U. D. Aşcı, M. Zenginbaş ve Y. Demir (Ed.), *International Conference on the Changing World and Social Research 1 proceedings book* içinde (s. 833-846). Palet.
- Toker, M. (2024). Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış Kur'an-ı Kerim tercümesi yok mudur? A. Akpınar (Ed.), *Tarihî Türkçe Kur'an tercümeleleri üzerine araştırmalar* içinde (s. 29-57). Kriter.
- Toker, O. (2000). *Karışık dilli Kur'an tercümesi (varak no:109b-144a)* (Tez No. 176085) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2019). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü* (4. bs.). Türk Dil Kurumu.
- Uğurlu, M. (1999). *Memlûk Türkçesinde zarf-illî parçaların dizimi*. Türk Dil Kurumu.
- Uyansoy-Hillhouse, A. (2006). *Karışık dilli Kur'an tercümesi [1a-37a]* (Tez No. 214950) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uygun, A. (2006). *Karışık dilli bir Kur'an çevirisi yazmanın 144b-183a yapıları üzerinde dil incelemesi* (Tez No. 215612) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uzunkaya, U. (2023). Memlûk Kıpçak Türkçesinin bir alt diyalektinin yeni tasarımı: Mısır Oğuzcası. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 879-914.
- Yaldız, H. (2025a). Mevlana Müzesinde muhafaza edilen Türkçe satır altı Kur'an tercümeleleri üzerine. A. Manafidizaji (Ed.), *Selçuk 13. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 651-665). Academy Global Conferences & Journals.
- Yaldız, H. (2025b). *Satır altı Kur'an tercümesi geleneği ve Mevlana Müzesi 19 numaralı nüsha (inceleme-çeviri yazılı metin-dizin)*. Palet.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme: I/I*. Türk Dil Kurumu.
- Yazıcı Ersoy, H. (2012). Başkurt Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk lehçeleri grameri* içinde (2. bs., s. 749-810). Akçağ.

- Yılmaz, E., Demir, N., & Küçük, M. (2013). *Kısas-ı enbiya (metin-sözlük-dizin-notlar)*. Türk Dil Kurumu.
- Yılmaz, R. (2007). *Karışık dilli Kur'an tercümesi (Yaprak No: 183b-222a)* (Tez No. 215018) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yüce, N. (1993). Eine neu entdeckte Handschrift des Mitteltürkischen. J. P. Laut & K. Röhrborn (Ed.), *Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker: Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauschholzhausen içinde* (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 37, s. 221–227). Harrassowitz.
- Zajaczkowski, A. (1958). *Vocabulaire arabe-kiptchak bulgât al-mustâq fî luğat at-Turk wa-l-Qifzâq*. Panstwowe Wydawnictwo Naukowe.

Extended Summary

Although numerous studies have been conducted on interlinear Turkish translations of the *Quran*, many manuscripts still remain unexplored. The present study focuses on Diyanet Library manuscript no. 2596 (DL), which has not previously been studied and whose Mamluk Turkic linguistic features had not been identified. The manuscript is compared with the Manisa manuscript (ML), with which it displays notable similarities. The analytical section is organized under several headings.

Under the heading Comparison in Terms of Physical Characteristics, the manuscripts are compared with regard to their bindings, folio and line numbers, page layout, and deficiencies. As a result, it is observed that ML is well preserved, whereas DL contains certain physical deficiencies.

The issue of certain suffixes being written separately from word roots and stems is addressed under the heading Comparison in Terms of Orthographic Characteristics. In this section, it is determined that spelling practices influenced by the Uighur orthographic tradition are predominant in DL, whereas the Arabic-Persian orthographic tradition is more dominant in ML.

In the section titled Comparison in Terms of Phonological Characteristics, issues such as variation in the representation of the velar nasal /ŋ/, the use of initial /b-/ and /m-/, consonant mutation, and consonant epenthesis are examined, and relevant examples are presented. With regard to the representation of the velar nasal, it is observed that different letters, including غ, are used in both manuscripts. It is also determined that certain words written with ك in ML are written with غ in DL. As for the use of initial /b-/ and /m-/, forms beginning with /m-/ are more frequent in DL, whereas forms beginning with /b-/ are more common in ML.

The section Comparison in Terms of Morphological Characteristics discusses the differences between the manuscripts under the following headings: Use of Participle Suffixes, Use of Adverbial Participle Suffixes, Use of Participle or Present-Tense Suffixes, Use of Personal Pronouns or Personal Suffixes in Conjugations, and Differences in Suffixes and Conjugational Forms.

In the section titled Comparison in Terms of Lexical Characteristics, examples are provided of verse translations that vary due to Kipchak/Oghuz dialectal differences, as well as verse translations that differ because of the use of synonyms.

Under the heading Comparison in Terms of Translators' or Copyists' Styles, examples are presented of verse translations in which scribal or translational errors are observed, verse translations that differ because of additional explanations, and verse translations that vary due to omissions.

In conclusion, it is determined that DL does not display major differences from ML in terms of phonological, morphological, and lexical characteristics. However, it does exhibit meaningful differences that reflect the dialectal features of the translators or copyists. Indeed, Oghuz elements are more dominant in ML, whereas Kipchak features are more prevalent in DL. These examples make it possible to trace the dialectal characteristics of the translators or copyists.

DL bears significant similarities to ML, which has hitherto been regarded as a reference manuscript in Turkology. These similarities indicate that the two manuscripts were either copied from a common exemplar or copied from one another. Considering that DL has no serious deficiencies in terms of words or word groups, that the translation of the second verse of Surah al-Falaq is absent from ML but present in DL, and that DL contains more Kipchak elements, it may be concluded that this manuscript is either older than ML or was copied from an older exemplar. However, it is also possible that the copyist or translator of DL intervened in the archaic elements of the source text.

This study has identified similarities between DL and ML, thereby making it possible to prepare a critical edition of these manuscripts. Consequently, the physically missing parts of DL, such as the folio containing the final part of Surah al-Nazi'at, the folios belonging to Surah 'Abasa, the section containing the first eighteen verses of Surah al-Takwir, the entirety of Surah al-Ghashiyah, and the sections covering the first twenty-three verses of Surah al-Fajr, could be supplied with the help of ML. Likewise, the deficiencies and spelling errors in ML could be corrected on the basis of DL. This is because the complete and correct forms of many words and phrases that the ML copyist wrote incorrectly or incompletely are found in DL.

Various studies have stated that many interlinear *Quran* translations were copied from one another and are identical or highly similar to each other (İnan, 1961, pp. 17–21; Hamidullah, 1965, pp. 65–80; M. Toker, 2011, p. 32; Solmaz, 2016, pp. 401–402; Argunşah, 2019, p. 657; Şimşek, 2019, pp. 60–63; Şimşek, 2021, p. 68; Yıldız, 2025, pp. 41–47). The present study reveals the existence of another manuscript which was previously thought to have no known counterpart, yet displays Mamluk Turkic linguistic features and notable similarities to ML. Thus, a new manuscript has been added to the literature on interlinear Turkish *Quran* translations, which occupy an important place in the history of Turkish language and culture. The study also contributes, albeit modestly, to the relevant literature by focusing on the phonological, morphological, and lexical features of Mamluk Turkic.